

KISALTI MIŞ SÖZEL ANLATI KALIPLARI: ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Shortened Verbal Narrative Forms: Proverbs and Idioms

Formes narratives verbales abrégées: Proverbes et expressions idiomatiques

Emine TUĞCU*

ÖZET

Atasözleri ve deyimler, “birincil sözlü kültür” döneminde ortaya çıkmış olsalar da modern kent yaşamında kayda değer bir rol oynamaya devam etmektedirler. Atasözü ve deyimlerin donmuş kalıplar olmadığı ve zaman içerisinde değiştikleri gözlemlenebilir. Bu durum, atasözlerinin ve deyimlerin kısaltılmış bir biçimde kullanıldığı gazete haberlerinden anlaşılabilir. Atasözleri ve deyimler çağrışıma açık bir biçimde kısaltılarak kullanılmalarına rağmen, okurlar bu boşlukları doldurabilmektedirler. Bu açıdan, okurlar tarafından paylaşılan ve çözümlenen bir “kültürel kod”un kullanıldığı iddia edilebilir. Kısaltılmış atasözü ve deyimlerin okur ve yazar arasında bir iletişim biçimi yarattığı söylenebilir. Gazete yazarları, kalıp sözleri kullanırken okurların doldurabileceği boşluklar bırakarak okurları yazının bir parçası olmaya davet etmektedirler. Sözlü kültürün yazının içselleştirildiği modern kent yaşamında etkisini sürdürdüğü gazete haberlerindeki örneklerle dayanılarak söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Kısaltılmış atasözleri ve deyimler, sözlü kültür, kent yaşamı, gazeteler.

ABSTRACT

Although proverbs and idioms have been generated in “primary oral cultures”, they still play a considerable role in modern urban life. It could be observed that proverbs and idioms are not frozen forms; on the contrary, they change in the course of time. For instance, this fact could be illustrated from the samples in the newspapers in which proverbs and idioms have been used in shorter forms. Although proverbs and idioms have been used in shorter forms in the newspapers and, readers fill in the blanks and perceive them as whole. In this respect, it could be claimed that a kind of “cultural code” has been used and this code has been shared and easily deciphered by the readers. In this regard, it could be argued that “shortened” proverbs form a kind of communication between the reader and writer. Since the writers of newspapers leave blank spaces in proverbs to be filled out by the reader, they invite the readers to become a part of writings. Precisely, it could be shown from samples in the newspapers that oral culture still exerts its power in modern urban life in which writing has been already internalized.

Key Words

Shortened proverbs and idioms, oral culture, urban life, newspapers.

Atasözleri ve deyimler sadece geçmişte yaşanmış deneyimleri yansıtan ve sözlü kültüre ait “dil kalıntıları” mıdır sorusuna yönelik olarak, günlük yaşamımızda kullandığımız sözel anlatı kalıplarını düşündüğümüzde bunların sadece geçmiş kültürün bir parçası olmadığını, modern kent yaşamında bir işleve sahip olduğunu görebiliriz. Wolfgang Mieder’in belirttiği gibi, “günümüzün yönlendirici dil ve düşüncelerinin ortaya çıkarılması

çalışmalarında, zorunlu olarak yine atasözleri ve deyimlerle karşılaşırız” (353). Atasözleri ve deyimler, günlük yaşamda daha çok bir durumu ya da olayı uzun uzadıya anlatmaktansa mevcut olan duruma en uygun olan bir kalıp ifadenin hatırlatılmasıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla sayfalarca anlatılabilecek bir konuyu bir tek cümle ile ifade edebilmenin sağladığı imkân, sözel anlatı kalıplarının kullanılmasında etkili

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

olabilir. *Halk Edebiyatı El Kitabı*'nda atasözleri ve deyimlerin belli kelimelerle söylenmiş donmuş bir biçim olduğu ve içinde yer alan sözcüklerin değiştirilemeyeceği gibi cümle kuruluşlarının da bozulamayacağı ifade edilmektedir (149). Şayet atasözleri ve deyimlerin cümle kuruluşunda değişiklikler yapılırsa ve bu kalıplaşmış sözler geleneksel olarak kullanıldığı bağlamın dışında farklı bir söylemle karşımıza çıkarsa bunları atasözü ya da deyim olarak değerlendiremeyecek miyiz? Atasözleri ve deyimler her ne kadar donmuş ifadeler olarak kabul edilse de modern yaşamda üzerinde yapılan değişikliklerle dönüşüme uğrayabilmektedir. Bu yazıda sözel anlatı kalıplarının gazetelerde nasıl bir dönüşüme uğratılarak kullanıldığı, atasözleri ve deyimlerin kısaltılmasına yönelik örneklerle tartışılacaktır.

Wolfgang Mieder, atasözlerinin modern günlük dildeki kullanımına dikkat çektiği "Modern Dillerde Kullanılan Atasözlerinin Biyolojisi" adlı yazısında atasözleri ve atasözlerini anımsayan sözlerin okurun dikkatini cezbedici haber manşetlerinde haber özeti olarak karşımıza çıktığını söyler. Mieder, bunun nedenini metnin ifade gücünü arttırmasına, metni daha algılanabilir ve canlı kılmasına bağlamaktadır: "Değiştirilmiş olan bir çok atasözü aslında, okuyucunun dikkatini çekmek için, bakışları yakalayıcı ve pankart olarak kullanılma ve ona aynı zamanda ilân metninin devamını okutmak için teşvik amacına hizmet ediyor" (355). Bu doğrultuda kalıp sözlerin geniş halk kitlelerince tüketildiği gazetelerde önemli bir etki gücüne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Walter J. Ong'un *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlü Teknolojileşmesi* adlı çalışmasında geleneksel deyişler, sözlü kültürde parçalanmamalı derken bunların "nesilden nesile bunlar binbir güçlülükle bir araya getiril[diğini] ve korunabilecekleri tek yer[in] insan aklı" olduğunu söyler (55). Günümüzde yazının içselleştirilmesiyle birlikte kültür değerle-

rinin aktarılması daha çok yazı ile sağlanmaktadır.

Günlük yaşamda yoğun bir içeriği barındıran atasözleri ve deyimlerin kısaltılarak kullanımı gazetelerde karşımıza çıktığında, kalıplaşmış sözlerin kısaltılması ya da yarım bırakılması okuru yadırgatmamakta başka bir deyişle tamamlanmamış söz, zihinde bütünlük kazanarak algılanmaktadır. Örneğin, "Ummadık taş..." (Milliyet 13 Mart 2005) başlığı ile bir spor karşılaşmasındaki sürpriz mağlubiyet, "Ummadık taş baş yarar" atasözünün kısaltılması ile değerlendirilmektedir. Yine bir spor haberi manşetinde insanın yitirdikten sonra önemsiz bir fırsatı gözünde büyüttüğüne dair söylenen "kaçan balık büyük olur" atasözü, yarım bırakılarak "Kaçan balık büyük" (Milliyet 11 Nisan 2005) ifadesiyle hatırlatılmıştır. Ancak bu ifade asıl bağlamından koparılarak önemsiz bir fırsatın değil de önemli bir fırsatın kaçtığını ifade etmek için kullanılmıştır. "Tencere dibin kara benimki sende kara" deyimini, alaycı bir ifadeyle "tencere dibin kara..." (Milliyet 2 Nisan 2005) manşeti ile verilerek futbol klüplerinin birbirlerine karşı yaptıkları suçlamalar için kullanılmıştır. Yazının sonunda "deyim" olarak kullanılan bu söz, makalenin sonunda tamamlanarak unutulmaması gereken bir "atasözü" olarak değerlendirilmiştir. "Son pişmanlık!" (Milliyet 8 Nisan 2005) manşeti ile yapılan bir haberde geri dönüşü olmayan bir hataya karşılık haber yazarının yargısıyla "son pişmanlık fayda vermez (etmez) sözünün kısaltılmasıyla değerlendirilmiştir. Kendi yanlışlarımızı görebilmemiz gerektiğine değinin bir yazıda "iğneyi kendimize" (Milliyet 13 Mart 2005) sözünüle yargı bildirmeksizin "iğneyi kendine çuvaldızı başkasına batır" sözünü çağrıştırmaktadır. "Bıçak ve Kemik" (Sabah 8 Nisan 2005) başlığı ile yazılan yazı, tekstil ve hazır giyim sanayicilerinin yayımladıkları manifestonun ciddiye alınması gerektiği aksi taktirde işsizli-

ğın çığ gibi büyüyeceği “bıçak kemiğe dayandı” sözünün hatırlatılmasına ilişkindir. “Sabreden Dervişler” (Vatan 12 Mart 2005) başlığı ile yazılan yazıda Maroon 5 grubunun çıkardığı albümün başarısı için kullanılmıştır. Bir takım işlerin gerçekleştirilmesi ve istenilen amaçta ulaşılabilmesi için sabretmenin gerekliliğini anlatan “Sabreden derviş, muradına ermiş” atasözünün çağrışımı bu yazıda güncelleştirilmiştir. “Bundan iyisi...” (18 Aralık 2004) manşetli bir yazıda Avrupa Birliği yolundaki Türkiye’ye yönelik bazı taleplerin değiştirildiğine dair bilgi verilen haberde ironi yapılarak “bundan iyisi Şam’da kayısı” deyimini anımsatılmaktadır. Örneklerden yola çıktığımızda kalıplaşmış sözlerin kısaltılarak kullanımının gazetelerde yer aldığını ve örneklerden anlaşılacağı üzere spordan siyasete, ekonomiden magazine kadar geniş bir yelpazede bu sözlerin karşımıza çıktığını görmekteyiz. Kısaltılmış kalıp sözler, zihnimize bir bütün olarak bulunmuyor olsaydı örneğin, “bıçak ve kemik” sözcüklerinden ya da “tencere dibin kara” ifadesinden ne anlayacaktık? Belki bizim için pek fazla bir anlam ifade etmeyecekti. Dolayısıyla burada “kültürel bir kod”un kullanımı ve bu kodun okurlar tarafından alınması söz konusudur.

Atasözü ve deyimlerin kısaltılarak kullanımı çağrışıma dayalı kullanılırken, okurun zihninde yarım bırakılmış kısımlar doldurulabilmektedir. Atasözleri insan zihninde yer edinmiş olduğundan kalıplaşmış bu sözlerden yaralanmak metni daha algılanır kılabilir, ayrıca metne canlılık da kazandırabilir. Gazete yazarının işlediği konuya uygun bir şekilde kalıp sözden faydalanmasına neden olarak, yazısında deneyim sonucu genel kabul görmüş bir gerçeği yansıtmaya önem verdiğini dolayısıyla yazısındaki fikri yönünü sağlamlaştırmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Zaten kısa ve özlü bir anlatımı olan atasözleri ve deyimlerin kısaltılarak kullanılmasını, okurun

zihnini harekete geçirmesine ve boşlukların doldurulmasına olanak sağladığı için bu durum bir anlamda yazarın okuru ile kurduğu iletişimle açıklanabilir. Yani gazete yazarı, metninde işlediği konuya uygun olarak seçtiği kalıplaşmış sözü, yarım bırakarak okurun bu boşlukları doldurmasını sağlayarak okuru yazının içine dahil etmiş ve böylece yazının etki gücünü arttırmış olabilir. Ancak burada asıl dikkati çeken, sözlü kültürün bir parçası olan atasözü ve deyimlerin kısaltılmış olsa bile bizim zihnimize bir bütün olarak tamamlanabilmesidir. Sözlü kültür döneminde ortaya çıkan atasözü ve deyimleri, yazılı kültürde kullanıyor olmamız bizlerin yazıyı içselleştiremediğimizi mi göstermektedir? Sözel anlatı kalıplarından olan atasözü ve deyimlerin modern yaşamda kullanılıyor olması, elbette bizi sözlü kültürün bir parçası haline getirmez. Ancak yazılı kültürde de sözlü kültür izlerinin hâlâ bulunduğu göz ardı edilemez. Kalıp ifadeler her ne kadar sıkı sıkıya bağlı olduğumuzu iddia edemesek de sözlü kültür, sürekliliğini bir şekilde kısaltma yoluyla olduğu gibi sağlamaktadır. Dolayısıyla atasözleri ve deyimlerin çağdaş kent yaşamında bir işleve sahip olduğu göz önünde bulundurulursa bunları “dil kalıntıları” olarak değerlendiremeyiz. Yazının içselleştirildiği modern yaşamda sözlü kültür değerlerinin kullanılıyor olması da Ong’un ifadesiyle “sözlü geleneğin direnişi”ni göstermektedir.

Kaynaklar

- Mieder Wolfgang ve Lutz Röhrich. “Modern Dilde Kullanılan Atasözlerinin, Biyolojisi”.
Çev. Ali Osman Öztürk ve Ali Baykan. *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*.
Eker, Gülin Öğüt ve diğerleri. Ankara: Milli Folklor Yayınları, 2003.
Oğuz Öcal ve diğerleri. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker, 2004.
Ong, J. Walter. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlü Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis yayınları, 2003.